

го розвитку сільських територій, наближення й вирівнювання умов життєдіяльності міського і сільського населення.

Її також можна використовувати для підготовки різних довідкових та аналітичних матеріалів щодо:

запитів керівних органів державного рівня (секретаріату Президента України, секретаріату Верховної Ради України, Кабінету Міністрів України, Ради національної безпеки і оборони України, народних депутатів України, центральних органів виконавчої влади;

зустрічей із представниками різних партнерських програм Європейського Союзу;

контролю в роботі відповідних регіонів керівництва міністерства.

Як приклад узагальнення та використання даних паспортизації може слугувати розроблена в НДІ „Укراгропромпродуктивність” автоматизована аналітична інформа-

ційна система „Село” [1]. Система користується фактичним матеріалом, який становлять паспортні показники стану соціально-економічного розвитку сільських територій по кожному селу. Ця інформація міститься в базі даних по кожній області та дає змогу в автоматичному режимі досліджувати динаміку зміни будь-якого показника як із часом, так і в порівнянні з іншими показниками в розрізі сільських рад, районів, областей та на державному рівні

Висновки. Таким чином, проведена соціальна паспортизація сільських населених пунктів України здатна забезпечити точною і вичерпною інформацією центральні й місцеві органи виконавчої влади, які відповідають за реалізацію соціальної політики в державі, розробку будь-якого рівня програм та розв’язання інших проблем щодо розвитку сільських територій.

Список використаних джерел

1. Аналітична інформаційна система „Село” // Продуктивність агропромислового виробництва. – К.: НДІ „Украгропромпродуктивність”, 2012. – № 21. – С. 45-52.
2. Державна політика фінансової підтримки розвитку аграрного сектору АПК: моногр. / [Дем’яненко М.Я., Саблук П.Т., Малік М.Й. та ін.]; за ред. М.Я. Дем’яненка. – К.: ННЦ ІАЕ, 2011. – 372 с.
3. Державна цільова програма розвитку українського села на період до 2015 року. – К.: Міністерство аграрної політики України, 2008. – 68 с.
4. Малік М.Й. Сталий розвиток сільських територій на засадах регіонального природокористування та екологобезпечного агропромислового виробництва / М.Й. Малік, М.А. Хвесик // Економіка АПК. – 2010. – № 5. – С. 3-12.
5. Паспорт сільського населеного пункту. – К.: ННЦ ІАЕ, 2011. – 58 с.
6. Прокопа І.В. Господарства населення в сучасному аграрному виробництві і сільському розвитку : наук. вид. / І. В. Прокопа, Т. В. Беркута ; НАН України, Ін-т економіки та прогнозування. – К.: ІЕП НАН України, 2011. – 240 с.
7. Розвиток сільських територій України (1990-2010 роки): моногр. / [Орлатий М.К., Гнибіденко І.Ф., Демчак І.М. та ін.]; за ред. М.К. Орлатого. – К.: НДІ „Украгропромпродуктивність”, 2012. – 752 с.
8. Управління комплексним розвитком агропромислового виробництва і сільських територій / [Саблук П.Т., Кропивко М.Ф., Булавка О.Г. та ін.]; за ред. П.Т. Саблука, М.Ф. Кропивка. – К.: ННЦ ІАЕ, 2011. – 482 с.

Стаття надійшла до редакції 02.01.2013 р.

*

УДК 332.122:338.43

*І.М. КУЛІШ, кандидат наук з державного управління
Інститут регіональних досліджень НАН України*

Екологічний туризм як чинник розвитку сільських територій України

Постановка проблеми. Індустрія туризму є часткою державної економічної діяльності, а сам туризм – соціальним явищем із багатьма складовими. До них належить не лише ринок

туристичних послуг, а й багато інших напрямів економічної діяльності, навіть участь туристів у цьому процесі можна розглядати як свого роду діяльність, особливо це стосується

сільського туризму. Одним із видів туризму, який нині найбільше розвивається в усьому світі, є екологічний, різновидом якого є сільський, зелений та етнічний туризм. Екологічний туризм, приваблюючи щоразу більшу чисельність осіб, у т.ч. з-за кордону, став важливим елементом диференціації й збагачення діяльності на сільських територіях, сприяє створенню нових робочих місць і нових джерел прибутку, які не належать до сільськогосподарського виробництва.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремим проблемам туристичної діяльності присвячені праці вчених багатьох напрямів: економістів, екологів, істориків й ін. Так, ґрунтовний аналіз перспектив розвитку туризму в гірських територіях здійснив В. С. Кравців [1]. Однак більшість праць, серед яких дослідження М. І. Кабушкіна [2], В. А. Квартальнова [3], А. Д. Чудновського [4], С. С. Скобкіна [5] присвячені менеджменту туристичної діяльності; М. Й. Рутинський [6] вивчав розвиток туризму по пам'ятках історії, архітектури та проблеми їх відродження.

Мета статті – розглянути особливості екологічного туризму, зокрема його різновиду – сільського туризму в загальнодержавному масштабі, що й зумовило вибір мети статті.

У процесі дослідження були використані матеріали офіційної статистики України, дослідження вчених, які працюють над розв'язанням проблеми соціально-економічного розвитку сільських територій України, матеріали періодичних видань. Методика дослідження включає стандартний набір методів, зокрема монографічний, абстрактно-логічний та історичний.

Виклад основних результатів дослідження. Термін «екологічний туризм» уперше був запропонований у 1983 році мексиканським архітектором Г. Себальос-Ласкурейном (Hector Ceballos-Lascurain) як форма екологічно відповідального туризму, що включає в себе подорожі та відвідини непорушених природних територій з метою на-

солоджуватися, любитися й вивчати природу (пейзажі, дикорослі рослини, дикі тварини), а також будь-який культурний аспект (як минулого, так і сьогодення), котрий знайдеться у цих місцевостях, шляхом такої організації, яка мало впливає на навколишнє середовище й культуру та служить залученню до корисної соціально-економічної участі місцеві общини [7, с. 46].

У Законі України «Про туризм», на жаль, немає визначення, що саме відрізняє той чи інший вид туризму. У статті 4 лише зазначено, що «екологічний (зелений)», «сільський» належать до видів туризму, які практикуються в Україні [8]. Тому використовуючи такі поняття, як «екологічний» і «сільський» туризм доцільно надавати їм загальноприйняте в Європі змістове навантаження.

Європейські фахівці з туризму ділять усю систему підприємництва у туризмі на дві частини: туристична індустрія й індустрія гостинності. Туристична індустрія, згідно із цим поглядом, включає індустрію розваг, туropolерайтинг, туристичні агенції, транспорт, екскурсійно-пізнавальні організації, а індустрія гостинності – індустрію послуг, індустрію розміщення та індустрію харчування [9, с. 11].

Екологічний (зелений) туризм органічно поєднує обидві системи підприємництва у туризмі, крім того, для його розвитку в Україні склалося багато передумов, однією яких є багатий природно-заповідний фонд.

Природно-заповідний фонд (ПЗФ) – ділянки суші й водного простору, природні комплекси та об'єкти яких мають особливу природоохоронну, наукову, естетичну, рекреаційну й іншу цінність і виділені з метою збереження природної різноманітності ландшафтів, генофонду тваринного й рослинного світу, підтримання загального екологічного балансу та забезпечення фонових моніторингу навколишнього природного середовища. Загальна площа ПЗФ України становить 1382836,6 га [10, с. 5]. Економічні показники діяльності заповідників і національних природних парків у 2011 році наведені у таблиці.

Економічні показники діяльності заповідників та національних природних парків у 2011 р.

Регіон, область	Ємність стаціонарних рекреаційних об'єктів, місць	Чисельність відвідувачів об'єктів ПЗФ, тис. осіб	Кількість туристичних маршрутів, од.	Витрати на утримання, тис. грн	Частка витрат на утримання з державного бюджету	
					тис. грн	%
Україна	43016	3387,2	269	212839,9	168374,2	79,1
Автономна Республіка Крим	383	101,3	36	35422,9	29466,5	83,2
Волинська	5423	103,8	7	9618,7	7234,8	75,2
Дніпропетровська	-	0,4	2	22256,1	2256,1	10,1
Донецька	28940	1702,2	7	6172,0	6172,0	100,0
Житомирська	-	0,8	2	3355,8	2756,6	82,1
Закарпатська	686	96,9	748	36676,6	29099,6	79,3
Запорізька	1175	2,8	5	5366,3	5106,3	95,2
Івано-Франківська	5714	184,4	71	22951,8	18125,3	79,0
Луганська	-	0,3	-	1245,7	1235,3	99,2
Львівська	22	97,8	18	15375,2	9410,1	61,2
Миколаївська	-	8,7	4	4524,6	2338,7	51,7
Одеська	-	20,2	8	4249,6	3579,0	84,2
Полтавська	-	-	0	28,2	28,2	100,0
Рівненська	-	0,8	1	3474,0	3259,2	93,8
Сумська	51	3,5	6	8082,5	6174,1	76,4
Тернопільська	-	0,6	-	3265,7	3098,5	94,9
Харківська	-	15,0	7	1414,3	1318,1	93,2
Херсонська	65	95,5	11	17301,9	13523,9	78,2
Хмельницька	-	80,3	4	2371,3	1984,7	83,7
Черкаська	-	2,1	4	3974,7	3974,7	100,0
Чернівецька	130	4,3	7	8403,9	3527,6	42,0
Чернігівська	24	5,5	6	6585,5	6506,2	98,8
м. Київ	403	860,0	5	10722,6	8198,7	76,5

Джерело: Заповідники та національні природні парки України у 2011 році: стат. бюл. / Державна служба статистики України. – К. : Державна служба статистики України, 2012. – 24 с.

На територіях, які віднесені до ПЗФ України, розташовані сільські населені пункти і, виходячи з природних ресурсів, можна було б очікувати активного розвитку екологічного туризму, зосередженого у сільській місцевості, однак до цього виду діяльності підприємці ставляться обережно, а вибіркове опитування показало, що у багатьох випадках рекреаційні об'єкти не зареєстровані. Підприємці пояснюють це невпевненістю у стабільності цього виду діяльності, вказують на новизну та відсутність досвіду ведення такого бізнесу в Україні.

Сучасний ринок туристичних послуг розвивається та функціонує в умовах великої конкуренції як між туристичними операторами, так і між власниками туристичних об'єктів. Кожний такий об'єкт намагається

запропонувати неповторні можливості для споживача своїх послуг.

Унікальні природні умови створюють велику кількість напрямів екологічного туризму в Україні. Проте, на жаль, вони використовуються у дуже малих обсягах. Особливо це актуально для Карпатського регіону, зручне прикордонне розташування якого й колоритні місцеві традиції створюють широке поле для розвитку рекреації: потужна база природно-заповідного фонду: 34,5 % від загальної площі земель ПЗФ України, тобто 311903,4 га із 1382836,6 га [10, с. 10].

Із чотирьох біосферних заповідників України один, площею 58035,8 га, розташований у Закарпатській області, з його загальної площі 2708,5 га (близько половини) – сільськогосподарські землі [10, с. 17]. Це

єдиний в державі біосферний заповідник, частину території якого становлять сільськогосподарські угіддя.

На території Карпатського регіону розташовані два природних заповідники в Івано-Франківській (5344,2 га) та Львівській областях (2084,5 га), а також близько 40 % національних природних парків [10, с. 17-18].

Кількість туристичних маршрутів по ПЗФ Карпатського регіону є більшою, ніж по решті таких територій України, їхня частка становить 57,3%, проте ємність стаціонарних рекреаційних об'єктів має лише 1,5% від загальнодержавного, чисельність відвідувачів також невелика – 11,3% [10, с. 24].

Невиправдано малою була й чисельність відвідувачів об'єктів ПЗФ АРК, яка у 2011 році становила близько 100 тис. осіб при кількості туристичних маршрутів 36 од. Це означає, що упродовж року (навіть, якщо враховувати лише теплу пору, тобто сезон із травня до вересня включно) об'єкти ПЗФ Криму відвідувало близько 600 осіб на добу. Загальна заповідна площа в Криму досягла 1550,8 кв. км, або 5,7% території півострова (з прибережними акваторіями). Тут (включаючи землі Севастополя) знаходиться 155 особливо охоронюваних ландшафтних комплексів, а саме: шість природних заповідників, 33 заказники, 73 пам'ятки природи, 34 парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва, ландшафтних і дендрологічних парків та дев'яти заповідних урочищ. Підрахунки показують, що протягом відпочинкового сезону дані об'єкти відвідала порівняно невелика (відносно потенційних можливостей) чисельність осіб [11].

Нині співпраця між підприємницькими структурами екологічного туризму та державними структурами, які відповідають за розвиток і збереження ПЗФ України є дуже слабкою, хоча це, без сумніву, було б взаємовигідно, адже основна проблема функціонування об'єктів ПЗФ – це виплати з державного бюджету, котрі, наприклад, для Карпатського регіону становлять близько 36% від коштів утримання [10, с. 24].

Обмежений розвиток екологічного туризму означає втрату можливостей додатково-

го фінансування об'єктів ПЗФ України. Взаємовигідна співпраця не лише принесла б прибутки, але й скоротила б видатки, наприклад, на рекламу та пропаганду зеленого туризму як в Україні, так і за кордоном. Відповідно зросли б також прибутки ПЗФ Карпатського регіону за рахунок надання рекреаційних послуг.

Екологічний туризм в Україні робить перші кроки, але налагодження його функціонування, вихід із вітчизняною туристичною продукцією на світові ринки з часом стане досить відчутною галуззю прибутків української економіки. Ще однією важливою проблемою, як дасть змогу поліпшити розвиток даного виду туризму, це проблема локальної зайнятості на сільських територіях. Оскільки продуктивність праці у сільському господарстві в Україні постійно зростає (за період з 1990 по 2010 р. майже втричі) [12, с. 207], вивільняються трудові ресурси, а розвиток підприємств зеленого туризму сприятиме створенню нових робочих місць.

Не можна залишати поза увагою й супутні туризмові напрями, такі як: готельне господарство, об'єкти громадського харчування, транспортна сфера тощо. Окремо необхідно наголосити на можливості використання у туристичній сфері такого потужного ресурсу, як велика кількість різноманітних народних ремесел, які є «живими» в українському селі, та на відновлення яких у державах світу виділяються чималі кошти з національних бюджетів.

Підприємці, що працюють у сфері зеленого туризму України, є першопрохідцями і стикаються із багатьма труднощами. По-перше, це стосується належного оформлення документації для ведення діяльності, адже даний тип підприємництва раніше в Україні не здійснювався – незважаючи на велику кількість затверджених туристичних маршрутів, об'єкти екологічного туризму до них не входили.

По-друге, як і будь-яка нова діяльність екологічний туризм вимагає відповідного багажу напрацювань, досвіду, налагоджених контактів, відповідної реклами, особливо міжнародної, тощо.

По-третє, вітчизняні підприємці у даній сфері, потрапляючи у конкурентне середовище, які створює ринкова економіка, змушені вкладати кошти у розвиток без впевненості, що знайдуть споживачів (див. другу причину).

По-четверте, практично відсутня співпраця між аматорами екологічного туризму й державними структурами, які відповідають за розвиток і збереження ПЗФ України, що, без сумніву, було б взаємовигідно. Адже основна проблема функціонування об'єктів ПЗФ, як це видно з таблиці, це виплати з державного бюджету, котрі становлять у середньому 80% від коштів утримання. Гальмування розвитку екологічного туризму означає масову втрату можливостей додаткового фінансування об'єктів ПЗФ України. Витрати з державного бюджету на утримання об'єктів ПЗФ також можна було б переглянути за умови одержання стабільного прибутку сферою зеленого туризму.

Природні особливості, багаті етнічна й історична спадщина, специфічні традиції життя в українському селі є тими сприятливими чинниками, які необхідні для розвитку і такого виду туризму, як сільський.

На територіях, віднесених до ПЗФ, розташовані сільські населені пункти й, виходячи з потенціалу природних і людських ресурсів, можна було б очікувати активного розвитку сільського туризму, особливо зваживши на те, що практично усі природні, біосферні заповідники та національні природні парки містять забудовані сільськогосподарські землі [10, с. 24]. Тобто у наявності є усе те, чого потребують споживачі, вибираючи серед великої кількості пропозицій на ринку туристичних послуг, відсутня лише відповідна ініціатива.

Сільський туризм виник у Великобританії, саме тут розташована штаб-квартира організації «World Wide Opportunities on Organic Farms» (далі – WWOOF) (англ. всесвітні широкі можливості на органічних фермах), яка була заснована у 1971 році з ініціативи Сью Коппарда (Sue Coppard). Нині до організації входить близько 6 000 фермерів із 80 держав [13]. Серед інших є відділення і в Україні, од-

нак на веб-сторінці станом на 20 вересня 2012 року немає жодної пропозиції сільського туризму в Україні [14].

Громадська організація «Спілка сприяння розвитку сільського зеленого туризму в Україні» (далі – Спілка) створена у 1995 році, згідно зі своїм статутом займається пропагуванням сільського зеленого туризму. Дана організація має свій веб-сайт, на якому розміщений каталог садиб сільського зеленого туризму, який друкує журнал «Туризм сільський зелений» [15].

Виходячи з аналізу послуг, котрі пропонуються садибами сільського зеленого туризму, даний вид туризму лише умовно може бути віднесений до категорії «сільський туризм». Сутністю останнього, згідно з однією із головних засад його основоположника – WWOOF, є обмін: в обмін на роботу, яку виконують добровольці на органічних фермах, господарі садиб пропонують харчування, проживання та можливості ознайомитися з органічним способом життя [16].

Таким чином, можна зробити висновок, що в означеному вище вигляді (за WWOOF) сільський туризм в Україні практично не функціонує, адже туристам пропонується відпочинок, в окремих випадках прогулянки і майстер-класи з писанкарства, ткацтва тощо.

Екологічний туризм в Україні також має велику ресурсну базу для розвитку, оскільки це поняття передбачає активну діяльність: туристичні походи мальовничими місцями, відвідини пам'яток природи та історії. Нині підприємства у сфері екологічного туризму здебільшого пропонують пасивний відпочинок, тоді як загальносвітові тенденції туристичної сфери вже давно прямують до збільшення частки саме активного відпочинку. Задля залучення іноземних туристів на місцеві терени, підприємцям екологічного туризму доцільно розширити асортимент послуг за рахунок додавання активних видів. Адже, за визначенням Всесвітнього фонду дикої природи, екологічний туризм – це подорожі у місця з відносно неторканою природою з метою мати уявлення про природні й культурно-етнографічні особливості даної місцевості, не порушуючи при цьому ціліс-

ності екосистем, і створює такі економічні умови, за яких охорона природи та природних ресурсів стає вигідною для місцевого населення [17].

Висновки. Екологічний та сільський туризм мають усі шанси стати одними із найприбутковіших джерел економічної діяльності, особливо для гірських сільських територій, таких як Карпатський регіон, Автономна Республіка Крим. Світовий досвід у сфері ведення агротуристичного бізнесу показав, що ця сфера є дуже перспективною, оскільки для її започаткування немає потреби вкладати великі кошти – головними при цьому є можливість і бажання прийняти охочих. Немає також, як правило, необхідності створення спеціальних об'єктів, адже можна використати власне господарство та вже існуючі природні й історичні атракції.

Співпраця між підприємствами екологічного (у т.ч. сільського) туризму з державними структурами є взаємовигідною, оскільки сприятиме рекламі даної діяльності, збільшить надходження до бюджету та зменшить витрати з нього на утримання об'єктів ПЗФ.

Розвиток екологічного й сільського туризму сприятиме створенню робочих місць у сільській місцевості та позитивно вплине на суміжні сфери (готельне господарство, громадське харчування, інфраструктуру), підвищить загальну конкурентоспроможність сільських територій, зокрема тих, де рівень виробництва сільськогосподарської продукції порівняно низький.

Перспективою подальшого дослідження може бути вивчення досвіду функціонування підприємств сільського туризму в Європі з метою використання позитивних напрацювань для розвитку сільських територій України.

Список використаних джерел

1. Кравців В. С. Європейська стратегія розвитку туризму в гірських районах: орієнтація на гармонійність / В. С. Кравців, Ю. І. Стадницький // *Наук. вісн. Чернівецького ун-ту. Зб. наук. праць.* – Вип. 205. – Економіка. – Чернівці: Рута, 2004. – С. 71–76.
2. Кабушкин Н. И. Менеджмент туризма: учеб. пособие / Н. И. Кабушкин. – Мн. : БГЭУ, 1999. – 644 с.
3. Квартальнов В. А. Стратегический менеджмент в туризме: современный опыт управления / В. С. Квартальнов. – М.: «Финансы и статистика», 1999. – 496 с.
4. Чудновский А. Д. Туризм и гостиничное хозяйство / А. Д. Чудновский. – М.: «Юркнига», 2005. – 448 с.
5. Скобкин С. С. Практика сервиса в индустрии гостеприимства и туризма / С. С. Скобкин. – М.: ООО Издательство МАГИСТР, 2007. – 496 с.
6. Рутинський М. Й. Замковий туризм в Україні: навч. посіб. / М. Й. Рутинський. – К.: Центр учбової літератури, 2007. – 424 с.
7. Ceballos-Lascurain H. Tourism, ecotourism and protected areas / Hector Ceballos Lascurain. – Cambridge : IUCN Publications Services Unit, 1996. – 301 p.
8. Про туризм : Закон України від 15.09.1995 № 324/95-ВР // Відом. Верхов. Ради України (ВВР). – 1995. – № 31. – Ст. 241.
9. Воскресенский В. Ю. Международный туризм / В. Ю. Воскресенский. – М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2006. – 256 с.
10. Заповідники та національні природні парки України у 2011 році: стат. бюл. / Державна служба статистики України. – К.: Державна служба статистики України, 2012. – 24 с.
11. Каким быть природно-заповедному фонду Крыма и сколько денег надо выделить аграриям [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://agroua.net/news/news_14125.html.
12. Регіони України 2011 : стат. зб. [за ред. О. Г. Осауленка] у 2-х ч. Ч.2 / Державна служба статистики України. – К.: Державна служба статистики України, 2011. – 784 с.
13. WWOOF - World Wide Opportunities on Organic Farms [Electronic resource]. – Access mode : <http://www.woof.org/>
14. WWOOF in Ukraine [Electronic resource]. – Access mode : <http://www.expat-blog.com/en/classifieds/europe/ukraine/woof.html>.
15. Сільський зелений туризм [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.greentour.com.ua/ukrainian/1/>.
16. A brief history of WWOOF [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.woof.org/history.asp>.
17. Основные принципы экотуризма [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.wwf.ru/about/what_we_do/reserves/info/ecotour/doc1274/page1.

Стаття надійшла до редакції 08.11.2012 р.

* * *